

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri
tarixçi

VIII Yazı

Oğuzun Mazandaran yürüşü, savaşı: Gurgan, Dehistan, Xorasan və Kuhistanı tutması

Oğuzun Dəməvənd dağında yaylaqlandığı yay mövsümü başa çatırca Mazandaran, Amul, San və Astrabad və bu diyarın digər şəhərlərini tutmaq üçün yürüşə başladı. Bu şəhərlərdən bəziləri savaşımaqla, bəziləri könüllərini almaqla ələ keçirdi, bəziləri də öz istək və iltimasları ilə il oldular. Oğuz qışı orada keçirdi. Bu yerlərin hamısını itaəti altına aldı, hər yerə şixnə təyin etdi. O biri yazı Dəməvənddəki yaylaqda keçirdi. Gurgan, Dehistan və o yerlərə elçilər göndərdi və bu ölkələrin hakimlərini əydi. Bu ölkələrin camaatı da Oğuzun hüzuruna gəlib vergilərini şərtləşdilər. Onlar üç ilin borcunu qabaqcadan ödəməli idilər.

Oradan Xorasanı gedərək oranı il etdilər. İsfərain (İrənin şimal-qərbində, Ətrək çayından cənubda şəhər) və Səbzəvar əhlini də özlərinə qatdılar. Yalnız Nişapur əhli baş əymədi, təslim edib savaşımağa qərar verdi, şəhərdən kənara çıxdılar.

Oğuz qışı burada keçirdi, yaz gəlincə Nişapur və Tus tərəfə yollandı və şəhərləri aldı. Yazı orada keçirdi və qış gələndə Abivərd, Səraxc və Mərv tərəfə yollanıb bütünlüklə o vilayətləri öz ölkəsinə qatdı. Bütünlüklə üç ilin vergisini onlardan qabaqcadan aldı. Yay Herata gəlib oranı yaylaq etdi. Burada Heratın vergisini müəyyənləşdirib aldı. Beləliklə, Kuhistan vilayətini və o məmləkəti bütünlüklə alıb və üç ildən bir xəzinəyə verəcəkləri vergini qoyub geri döndü. Payızı Heratda keçirdi. Oradan oğlunun birini ehtiyat üçün doqquz min döyüşçü ilə Bəsrəyə göndərdi. Bu qoşun ora camaatına göstərməli idi ki, Oğuz padşah və onun ordusu yaxınlıqdadır, heç bir vəchlə fikirlərini dəyişib vergi verməyi gecikdirməsinlər. Üç ilin vergisi qabaqcadan alınmışdı və sonrakı üç ilin də vergisinin verilməsini qərara aldılar. Oğuz "Mən özüm də gəliyəm" deyərək xəbər yayıb oğlunu doqquz min əsgərlə hamidan sonrakı üç ilin vergisini almaq üçün göndərdi. Oğuzun oğlu atasının buyruğuyla Bəsrə tərəfə yollandı. Gəldiyi yerlərdə üç illik verginin hamısını alacağı xəbəri ilə ətrafa elçilər göndərdi. Qərara alındı ki, Oğuzun oğlu qayıdarkən bu vergiləri atasına aparması üçün onlar İraqi-Əcəmə yığilsın. Vergilər İraqi-Əcəmdə toplanandan sonras Oğuzun oğlu öz ordusu ilə geri dönərkən bu xəzinələri alıb atasına apardı.

Onların olmadığı bu üç ildə Oğuz Herat, Səraxc və Bayqız vilayətlərində idi.

Oğuzun yurduna qayıtması və ömrünün son illəri

Oğlu yanına qayıdanca Oğuz öz ölkəsinə və yurduna-Kurtaq və Urtığa getməyə qərar verdi və daha tez çatmaq üçün Qur və Quristan yolunu izləməyi buyurdu. Yolda yüksək bir dağa çatanda belə bir hadisə oldu: bu dağın qalın qar örtüyü örtmüşdü və bu qarın üzündən iki-üç ailə Oğuzun ordusundan geri qalmışdı. Ancaq bir canlının belə orduyan geri qalmaması haqda əmr (yasaq) vardı. Oğuz bunu bilib razı qalmadı və dedi: "Necə olur ki, yağın bu qara görə insan yolundan qalır?". Bu bir neçə ailəyə Qarluk (Karluk), yəni Qarlı ləqəbini verir. (Bu gün də özlərini Karluk adlandıranlar bu ailəyəndirlər).

Bu dağ keçdikdən sonra Amiyyə çayına çatıb onu adladılar. Səmərqəndə doğru axan böyük bir çayın üzərindəki ləkəli vilayətini də keçərək Buxara ilə sərhəddə yerləşən Yalqız Ağaca gəldi. Bir neçə gün qaldıqdan sonra oradan bütün ordusuyla sağ-salamat öz yurduna (Oğuzun öz yurdu Balxaş ətrafında, Kurtak və Ortakda idi) yollandı. Öz ölkəsindən çıxıb ayrı-ayrı məmləkətləri almaları və sonra geriyyə yurduna dönməsi təxminən əlli il sürmüşdü. Oğuz yurduna yaxınlaşanda vaxtıyla yoldan geri qayıtarmış olduğu Kanqlılar və Uyğurlar onu qarşılamaları üçün doqquz günlük yola çıxmış və bəxşilər gətirmişdilər.

Yurduna dönməsi şərəfinə düzəldilmiş bayram üçün doxsan min qoç və doqquz yüz dayca kəsilməsinə əmr etdi, böyük toy düzəldi və qızıl

ları özləri ilə götürməsinə, yolda qoyması haqqında əmrinə qarşı çıxaraq atasını necə özüylə götürməsinə danışdı. Atasının öyrətdiyi bütün tədbirləri Oğuz danışdı və eleccə də atasının öyrətdiklərini söylədi. Oğuz atasını gətirməsinə əmr etdi. Qara Sülük atasını gətirdi. Yuşi Xoca və Oğuz bir-birini görüncə Oğuz üzürlər dilədi. Bundan sonra tam rahatlıqla yanaşması üçün Səmərqəndi iqtə olaraq verdi. Qara Sülüyə "Ulu-bəy" (emiri bəzək) rütbəsi və xələt, kəmə, bəxşiş, var-yatır verdi.

Bütün bu işlər həmin böyük toy (təntənə) əsnasında oldu. Oğuz da bu yerdə öz yurduna döndü. Oğuzun min il yaşadığını söyləyirlər. Bundan sonra Oğuz ordusu ilə həmişə burada olurdu. Amma belə deyirlər ki, bir dəfə Kıl-Barak dönmüş və vergi göndərməmişdi. Oğuz qıpçaqları oraya göndərmiş, Atıl (Volqa) və Yaman-su (Yaman-yelge-Kama çayına tökülən Ufa

ni ilə dörd oğlu, iyirmi dörd oğlan nəvəniz var. Ola bilər ki, onlar sonralar öz aralarında savaşırlar. Bunun çarəsi budur ki, hər birinin rütbəsi, məşğulliyəti, adı və ləqəbi verilsin, hər birinin bir nişanı və tamğası (damğa) olsun. Bununla tanınırlar və heç birinin digəri ilə bir savaşı olmasın. Hər bir övlad da öz yerini bilsin. Bunu belə etmək dövlətin möhkəmliyi və sizin xeyrixah ad qazanmanız üçün gərəkdir".

Bu sözləri Gün xan çox bəyəndi və İrki Xocaya dediklərini yerinə yetirməyi əmr etdi. İrki Xoca hələ Oğuz Xaqanın sağlığında birinci yarısı Bozok, o biri yarısı Üçok adını almış bu oğlanlardan olan iyirmi dörd övladın hər birinə bir ləqəb verdi. Yəni hər birinə onlara aid olan heyvanları vurmaq üçün damğa müəyyən etdi. Hər bir oğula hansı heyvanın onqon olacağını da bildirdi. "Onqon"- "Azıq olsun" sözündən əmələ gəlib, yeni xoş-

küleyin qarşısını almağı əmr etdilər. Bununla küleyi məhv etmək istəyirdilər. Bu zamanda burada onun nəslindən Türkmən yox idi. Onlar ancaq Xitay məmləkətində olurlar.

Üçüncü oğlu olan Ulduz xanın övladları:

1. Avşar-yeni çevik və ovçuluğu seven.
2. Kazık-yeni qüvvətli və savaşı seven.
3. Beqdili-yeni böyüklerin sözü kimi əziz.
4. Karçın(Qarçın)-yeni, yeməyi bol, xalqı doyuran.

Üçoklar
Yaşca kiçik olan üç qardaşı Oğuz sol olaraq müəyyənləşdirmiş və onların adını Üçok qoymuşdu.

İrki Xoca onların hər birinə ayrı-ayrı adlar verdi.

Kök Xanın Övladları.

1. Bayandur-yeni həmişə bolluq içində olan damğa: onqon.
2. Beçəne-yeni yaxşı işlərə səy göstərən damğa: onqon
3. Çavuldur-yeni həmişə başqasına yaxşılıq edən damğa: onqon
4. Çəpəni-yeni harda düşmən olsa orada savaşılan damğa: onqon

Dağ Xanın Övladları:

Cami ət-təvarixin Oğuznaməsi

ev (çadır) qurdu. Bu bayramlarda, təntənələrdə özüylə cahangirlik səfərinə apardıqı və sağ-salamat yurduna qayıtdığı altı oğlu bir gün ova çıxdılar. Təsədüfən bir qızıl yay ilə üç qızıl ox tapdılar. Öz aralarında bəra-

bərliklə bölüşdürmək üçün bunları atalarının hüzuruna apardılar. Oğuz yayı üç hissəyə bölüb üç böyük oğluna, üç oxu isə üç kiçik oğluna verdi. Belə buyurdu: yay payladığım üç oğlumdan törəyən qəbilələr Bozok adlanacaqlar. Çünki bunlara yayı bölmək üçün onu mütləq parçalamaq gerek idi. Bozok sözünün də mənası parçalamaq, pozmaq deməkdir.

Ox payladığı digər üç oğlumun nəslindən törəyən qəbilələrin adı Üçok olsun. Bu, üçok yəni, üç dəne ox deməkdir. Buyurdu ki, bundan sonra oğullarından hər hansı gəlsə birlikdə (təməğamişi) çalışmalı və "biz hamımız bir kökdənlik" deyib orduda da öz yerlərini və rütbələrini bilməlidirlər.

Bunlar da belə qərarlaşdılar: "Yay verdiklərinin yeri daha üstün olmalı və orduda sağ cinah (qolu) tutmalıdır. Ox verdiklərinin yeri aşağı olub sol cinahı tutmalıdır. Çünki yay padşah kimi hökmlüdü, ox isə ona tabe olan bir elçidir. Onların yurduna da buna bənzər təyin etdi. Bu toyda (təntənədə) hamının qarşısında sözünü tamamlayıb buyurdu ki, mən öləndən sonra yerim, yurdum və taxtım əgər o zamana qədər sağ qalarsa Gündür". Qara Sülüyü fədekarlığına və gözəl işlər gördüyünə görə çox öydü. Vəziyyətlərdən belə gözəl çıxış tapmağı haradan öyrəndin? deyərək ondan soruşdu. Qara Sülük artıq siriini gizlətmədi. Qara Sülük Oğuzun qoca-

çayının qolusahillərinə qədər gedib oraları özlərinə yurd etmələrini buyurmuşdu. İndir-Tanrı vergisini, onların taqar və ulufası olaraq ayırdı. Bu vergidən özlərinin istəyi ilə qıpçaq ordusuna donluq da verə bilərdilər. Qıpçaqlar Kıl-Barakdan, Dərbənddən və o tərəfdən olan ölkələrdən vergiləri toplayıb xəzinəyə göndərdilər. O vaxtdan qıpçaqlar Kıl-Barakya ilə sərhəddə məskunlaşdılar. Orada qalıb yurd saldılar və o ölkədə onlarda möhkəmləndi. Oğuz min il ömür sürdükdən sonra vəfat etdi... Vəssalam!

Oğuzun oğlu Gün xanın padşahlığı

Oğuzdan sonra böyük oğlu Gün xan onun yerinə keçdi. Gün xan taxta çıxarkən onun yetmiş yaşı vardı və yetmiş il padşahlıq etdi. Bundan artıq ömrü olmadı. Oğuzun ölümündən sonra belli oldu ki, Oğuz qədim zamanlarda bir şəhər salmış, adını Yeni kənd qoymuşdu. Bu şəhəri İrki Xoca adlı çox ağıllı və tədbirli bir adamın idarəsinə vermişdi. ("İrki" sözünün mənası nəyi isə özünə çəkmək; xoca isə ulu və böyük deməkdir). İrki Xoca görüb-götürmüş yaşlı bir adam idi. Keçmiş qaydalara görə Oğuzun övladlarına çox səmimi yanaşardı. Bir gün Gün xana dedi: "Oğuz böyük bir hökmdardı və yer üzünü öz əlinə alıb çoxlu mal -dövlət və sayız heyvan (məqulları) toplayıb. İndi onların hamısı sizindir. Siz altı qardaşın Allahın iz-

bəxt olsun, beləliklə də, onqon "xoşbəxtlik" və "dövlət" deməkdir. İndi hər kəsi təfaül yolu ilə və hamını öz adı altında aydınlaşdırıb öyrənək.

Bozoklar

Yaşca böyük olan üç qardaşa Oğuz Bozok adı vermişdi. İrki Xoca onların oğlanlarının hər birinə özü ləqəb və ad vermişdi. Onların qəbiləsindən olan hər kəs bu ləqəblə nəslin adıyla adlanırdı.

Hamısından Böyük olan Gün xanın övladları.

1. Kayı-yeni möhkəm damğa: onqon
2. Bayat-yeni dövlətli və nemətli damğa: onqon
3. Alkaravlı-yeni olduğu hər yerdə uğur qazanan damğa: onqon
4. Qara Avul-yeni qaranlıq yolda uzağı gören damğa: onqon

İkinci oğul olan Ay xanın övladları:

1. Yazır-yeni çox ölkələrdən sənin tərəfini tutacaqlar.
2. Dogər (Döyər)-yeni ünsiyyət naminə.
3. Durdurqa (Dodorğa)-yeni ölkələr alan.
4. Yarurlu (Cayurlu)-yeni Oyuğ, onun adı Yağma idi. Döyüş vaxtı və döyüşdən sonra yağma işinə baxırdılar. Xitay tərəfdən əsən sərt bir külək vardır. Adı Sam-Süyrək idi. Çox narahatlıq gətirirdi. Yarurluları (Cayurlu) bu küleyin esəcəyi yere göndərirdi

1. Salur-yeni yetişdiyi yerdə qılınc və çomaqla vuruşar, damğa: onqon
2. Eymur -yeni böyük ordusu və əsgəri olan, damğa : onqon
3. Alayutlu-yeni, həmişə yaxşı atları (dördayaqlısı) olan.
4. Ürükür-yeni, işləri daima yüksəklikdə olan.

Dəniz Xanın Övladları.

1. Yıqdir-yeni, həmişə böyük və ali tamğa: onqon
2. Yıva-yeni yüksək atları olan və hünerli.

3. Kinik-yeni hər yerdə əziz olan.

4. Yıva- dərcəsi hamidan üstün .

Fəzlullah Rəşidəddin Həmədani-nin (1247-1318) siyahılarında boyların damğaları da verilməmişdir. Damğalarla yanaşı onqonlar da görünür. Bunların hamısı əti yiyilməyən quşlardır. Rəşidəddin onqon (onkun) seçilən heyvan və ya quşun müqəddəs sayıldığını, incidilmədiyini, atının yeyilmədiyini bildirir və onqon (onkun) sözünün türk dilində müqəddəslik demək olan oynuqdan yarandığını bildirir. Göründüyü kimi, oğuzların tarixində bir totem dövrü mübahisə mövzusu deyil. Bu səbəbdən bunlar, əgər şübhə etməyə əsla haqqımız yoxsa, çox qədim zamanlarda yaşamış bir həyatın xəritəsi olmalıdır. Hər dörd boyun bir onqon olması da bunu göstərir. Onqon kimi göstərilən quşlar şahin, qartal, dovşançılı, sunqur, uç və çakırdır.

(ardı var)